

Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika

Zdenka Janeković

Autorica raščlanjuje političko značenje vjerskih i svjetovnih ceremonija u Dubrovniku 15. stoljeća. Razvoj političke teorije u doba humanizma i politička realnost Republike potakli su ustrojavanje kalendara državnih ceremonija s jasnom političkom svrhom.

Uloga rituala u promicanju ideologije vlasti

U srednjovjekovnim društvima poruka vlasti bila je prije svega zaodjevena u liturgijsko ruho, a ta je forma u istraživanju često dobivala prednost, tako da se ritualu pristupalo uglavnom s motrišta crkvenih struktura, pobožnosti i pučke kulture. Međutim, ritualne prigode imaju izuzetnu političku važnost i samo se u tom obuhvatnom značenjskom jedinstvu mogu doista razumjeti. Zbog toga u novije vrijeme narasta literatura koja povjesničarskom antropološkom ili sociološkom metodom nastoji zadrijeti u tu problematiku, ne samo u europskoj, nego u svjetskoj povijesti.¹ Vlast i ceremonijal vezani su neraskidivom sponom, bez obzira upotrebljava li vlast poznate rituale ili stvara nove. Slijedom toga, blagdanske svečanosti, procesije, proslave, javni spektakli i protokol, nisu samo pokazatelj, već i integralni dio političke ideologije. Obredi ne samo da izražavaju, nego i oblikuju društvene odnose i tako postaju političkim čimbenicima koji izražavaju identitet zajednice i istodobno ga mijenjaju. Oni iskazuju političke i društvene solidarnosti i održavaju društveni sklad, usmjeravajući kolektivna vjerovanja i osjećaje u željenom smjeru. Kroz javnu manifestaciju otkriva se stvarnost, ali i idealna slika koju zajednica daje o sebi. Ta vizija ili namjera dobiva snagu realnih činjenica, jer stvara mentalitet, potiče i usmjerava djelovanje pojedinaca i skupina.² Iako su služili prvenstveno interesima vladajućih elita, utjecaj rituala ne može se svoditi na puku proračunatu propagandu, jer su vrijednosti koje su uzdizali prožimale čitavu zajednicu. Javna svečanost je značajan trenutak kolektivnog života, koji osnažuje vjerske osjećaje, ali isto tako i osjećaj društvenog jedinstva i političke odanosti. Machiavellijeva tvrdnja da je većini ljudi predodžba važnija od stvarnosti, bila je

¹ Literatura na tu temu je vrlo velika, pa ću spomenuti samo neke naslove koji su bliži tematici ovog članka: *Rituals of Royalty, Power and Ceremonial in Traditional Societies*, ed. D. Cannadine, S. Price, Cambridge University Press, 1992. E. Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice*, Princeton University Press, 1981. S. Lukes, *Political Ritual and Social Integration*, u: S. Lukes, *Essays in Social Theory*, London 1977. C. Geertz, *Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power*, u: J. Ben-David, T. N. Clark, ed. *Culture and Its Creators: Essays in Honor of E. Shils*, Chicago, London, 1977. E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Thought*, Princeton 1957. R. Strong, *Art and Power: Renaissance Festivals, 1450-1650*, Woodbridge, 1984. S. Wilentz, ed., *Rites of Power: Symbolism, Ritual and Politics Since the Middle Ages*, Philadelphia, 1985. R. Firth, *Symbols, Public and Private*, London 1973. Ch. Klapisch Zuber, Ph. Braunstein, *Florence et Venise: Les rituels publics à l'époque de la Renaissance*, *Annales E.S.C.*, 38, 5, 1983, 1110-1124.

² Muir, *Civic Ritual*, 75, 98, 118-121, 126-134, 302. Klapisch Zuber, Braunstein, *Florence et Venise*, 1112.

ugrađena u politiku vladajućih skupina koje su koristile svečanosti i spektakle za pridobivanje puka.³ Ritual je također usko vezan uz mit, prema nekim teorijama i izveden iz njega, kao svojevrсна dramatizacija. Antropološko tumačenje simbolike rituala valja svakako poštovati i prihvatiti, ali uzimajući u obzir čimbenik vremena. Koliko god se predstavljao takvim, ritual nije nepromjenjiv, već uvelike ovisi o društvenom kontekstu. On uvijek podržava status quo, ali se istodobno i usklađuje s novim povijesnim okolnostima, noseći naizgled neznatnim promjenama nove poruke u stare tradicije.⁴ U svakodnevici života kroz ritual se uprisutnjuju ideološke zamisli vladajuće skupine i bilježe se u svijest puka. Stavovi i ciljevi mogu se mnogo učinkovitije očitovati kroz ceremoniju nego bez nje. Upotrebom rituala vladajuća elita stvara modele mišljenja koji učvršćuju poredak i društvene odnose. U srednjovjekovnom svijetu, svi su rituali proizlazili iz vjerskih, što je ostalo sačuvano i u kasnijim svečanostima, čak i onda kad je vjerska svrha već bila potisnuta ili zaboravljena. Vjerska simbolika bila je u tome vrlo bitna, zbog toga što je bila opće prihvaćena i svima razumljiva. Hijerarhija "onog svijeta", služila je kao model ovozemaljske hijerarhije, podupirući vremenitu vlast. Iz spoja kršćanstva i ideja Rimskog Carstva proizlaze europske predodžbe o svetosti i bogomdanosti vlasti, prije svega monarhističke, ali i svake druge. Korištenjem starih običaja u novu svrhu, politički ciljevi vlasti prilagođavaju se tradiciji zajednice. Umatanje poruke u poznate i prihvaćene forme izuzetno je važno za djelotvornost rituala u političkom smislu. Kroz to se otkriva sazrijevanje i razvoj zajednice, odnos kontinuiteta i promijenjene predodžbe o sebi.⁵

Dubrovački državni ceremonijal pruža izvanredan primjer političke svrhovitosti rituala. U ciklusu gradskih svečanosti i legendama koje ih prate, leži ključ političke ideologije Republike, temeljene na isključivoj vlasti vlastele i društvenom konsensusu. Ritual je obilježen mitom o slobodi i mitom o vlasteli koji su međusobno prožeti. Ta ideologija, prikazana kroz ritual, znakovlje i legende, pridaje poretku i vlasteli ne samo božansku zaštitu i milost, nego i idealne građanske vrline. Kad se radi o tom temeljnom političkom razlogu, Dubrovnik se može usporediti s Venecijom, s kojom dijeli slično društveno i političko uređenje i jedinstvene političke povlastice plemstva. S druge strane, rituali male dubrovačke zajednice, koja je morala sačuvati samostalnost, odrediti unutarnji društveni raspored i odnose sa strancima, razlikovali su se u mnogočemu od velikih mletačkih spektakla. Krhka sigurnost Dubrovačke Republike, stalno ugrožene izvana, nadoknađivala se brižno čuansom unutarnjom stabilnošću koja nalazi svoj izraz i potporanj i u ceremonijalu. S mnogo manje pompe i raskoši nego u Veneciji, rituali ipak ostvaruju svoju političku svrhu. Vladajuća skupina utječe na vjerski ceremonijal, koristeći ga za uzdizanje i očuvanje poretka, države i društvene hijerarhije. Rituale drže u svojim rukama, pa oni postaju, između ostaloga, izrazom njihove vlasti i primata nad sugrađanima. Svijest o tome otkriva se u promišljenosti detalja i izravnosti poruke.⁶ Crkveni kalendar, posjete stranih velikodostojnika, proslave pobjeda i završetka pomora, vlasteoski pogrebi i vjenčanja, smjene ugarskih kraljeva, sve je to služilo kao prilika za isticanje vrijednosti vlastele i Republike. Ti su rituali prikazivali idealne društvene odnose, poticali određene političke i društvene ideje i osiguravali posredovanje između društvenih staleža, između elite i puka. Bilo je važno

³ N. Machiavelli, *Vladar*, Zagreb, 1975, XXI, 89.

⁴ Usporedi, Muir, Civic, 57-58. D. Cannadine, *Introduction: divine rites of the kings*, u: Cannadine, David, *Prince, Simon, ed., Rituals of Royalty*, 3-4.

⁵ E. Muir raspravlja s teorijama društvenih znanosti koje su većinom ahistorijske. Po njegovom mišljenju, takav pristup rasvjetljuje društveno i kulturno ravnojesje, ali ne govori ništa o procesima povijesnih promjena ili diskontinuitetu između društva i kulture. Muir, Civic, 58-59. Usporedi: M.C. Matteis, *Societas christiana e funzionalit... ideologica della citt... in Italia: linee di uno sviluppo*, *Bulletino dell'Istituto storico italiano per il medioevo*, 88, 1979, 211-216. Klapisch Zuber, Braunstein, *Florence et Venise*, 1111.

⁶ *Liber viridis*, ed. B. Nedeljković, SANU, *Zbornik za istoriju jezika i književnost III (Zbornik za IJK)*, knjiga XXIII, Beograd 1984. c. 416. *Povijesni arhiv Dubrovnik (PAD)*, *Acta Consilii Maioris*, VIII, (Cons. Maius), I, 50°.

ceremonijalom povezati čitavu zajednicu, određujući svakome njegovo mjesto u hijerarhiji. Nisu samo izuzetne zgode prigoda za ritual, već je njime prožeta i svakodnevnica. Sazivi vijeća bili su podvrgnuti ceremoniji koja je davala važnost vijećnicima u očima čitave zajednice. Zvonjava triju zvona, koja su pozivala na sjednice, i prolazak vlastele u crvenim togama, isticali su institucije Republike, te stalešku i političku diferencijaciju društva. Koliko su važnosti vlastela tome pridavala, svjedoči indignacija s kojom su u Vijeću Umoljenih reagirali protiv bratovština, koje su se drznule oponašati taj običaj prilikom saziva vlastitih skupština.⁷ Jedna od ceremonijalnih državnih prilika bio je i svečani ispraćaj poslanika, predstavnika Republike i vlade. Taj svečani događaj pružao je zajednici pročišćenu sliku najviših gradskih časti. Često su poslanici morali prije odlaska provesti nekoliko dana u izolaciji, kako bi se, odvojeni od obitelji, mogli bolje pripremiti za zadaće koje ih čekaju. S druge strane, to je u očima građana naglašavalo važnost njihove misije. Odlazak je bio podvrgnut detaljno razrađenom protokolu. Poslanici su u vijeću saslušali upute kneza i polagali zakletvu da će služiti na korist Republike. Nakon ceremonijalnog dijela, uzveličanog svečanim govorima, dobivali su i tajne upute o stvarnoj svrsi misije. Potom su kretali praćeni mnoštvom i zdurima u svečanoj crvenoj odjeći.⁸ Dubrovačka vlastela imala su obvezu praviti društvo uglednim hodočasnici i gostima iz Europe. U Dubrovniku su ih dočekivali "*grandi triumph*" s barjacima i pucnjevima iz topova i pušaka, te mnoštvom vlastele i građana u luci. Zauzvrat, oni su pronosili glas o "općini koja gospodari sama za sebe i sama sobom upravlja" i o vlasteli "koja u tom gradu jedina vladaju, kao u Veneciji".⁹

Neki rituali dubrovačkog državnog ceremonijala uspostavljeni su kao odgovor na one iz razdoblja mletačke vlasti, koja je također koristila svečanosti u političke svrhe. To nije bilo izbrisano iz kolektivnog pamćenja, pa se u kasnijem ceremonijalu vrlo često susreću detalji koji uspostavljaju novi odnos Dubrovnika prema Veneciji. Pod mletačkom vlašću dubrovačka su vlastela zadržala prerogative vlasti, a to se očitovalo i u protokolu. Kad bi se novi mletački knez iskrcao u dubrovačkoj luci, dočekivala ga je počasna pratnja od 200 naoružanih momaka pod zapovjedništvom vlastele, ostala vlastela i puk. U skladu s komunalnim zakonima, čitava je zajednica polagala zakletvu vjernosti knezu i duždu. No, s druge strane, i knez je morao poštovati povlastice dubrovačke općine, što je dobilo svoj simbolični izražaj. Iz ruku vlastele primao je zastavu svetoga Vlaha i, držeći je u ruci, zaklinjao se na Evanđelje da će poštovati i čuvati dubrovačke običaje i zakone. Potom je išao u katedralu, gdje je na ulazu primao tamjan i svetu vodu od kanonika i poljubio knjigu Evanđelja. Na glavnom oltaru ponavljao je zakletvu danu već u luci. Nakon što bi netko od kanonika izrekao laude za njega i dužda, vraćao se sa zastavom svetoga Vlaha pred mnoštvo koje bi položilo zakletvu vjernosti razvivši stijeg svetog Marka. Rječita je simbolika scene u kojoj se dubrovačka komuna zaklinje pod mletačkom zastavom knezu koji, pak, otpočinje svoj mandat pod dubrovačkom zastavom, primljenom od prvaka i predstavnika komune.¹⁰ Laude koje su se pjevale mletačkom knezu o Božiću, Bogojavljenju, Uskrsu i na blagdan muke svetoga Vlaha, neugodno su podsjećale na krnji suverenitet dubrovačkih vijeća.

⁷ Cons. Maius, VI, 77'-78.

⁸ PAD, Acta Consilii Rogatorum, III, (Cons. Rog.) V, 150'; XXI, 55-55'. Z. Zlatar, Our Kingdom come, The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik and the Liberation of the Balkan Slavs, Columbia University Press, New York, 1992, 90-91. L. Vojnović, Dubrovnik i Osmansko carstvo, Beograd 1898, 165-222. Usporedi: R. C. Trexler, Public Life in Renaissance Florence, Cornell University Press, Ithaca and London, 1991, 292.

⁹ Ph. de Diversis, Opis Dubrovnika, Dubrovnik 1983, IV, XI, 56. PAD, Reformationes, II, (Ref.) XXXIV, 233'. P. Casola, Ragusa nel 1495, L'Epidauritano, lunario raguseo per l'anno 1908, Dubrovnik 1907, 56-62. J. Tadić, Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik 1939, 184-186.

¹⁰ Liber statutorum, I, 1,2. J. Gelčić, Monumenta Ragusina Libri reformationum, sv. II, MSHSM, vol. XIII, Zagreb 1895, 322; sv. V, vol. XXIX, Zagreb 1897, 177, 261. Priender, Dubrovačko posvajanje svetoga Vlaha, Dubrovnik, 5, 1994, 14.

To se jasno stavljalo do znanja na svakoj misi, kada je mletački knez primao kađenje i ljubio Evanđelje odmah nakon nadbiskupa, također Mlečanina. Sasvim drugačije značenje imale su laude ugarskim kraljevima, čija je zaštita omogućila samostalnu vlast vlastele. Uključene u liturgiju mise, one su postale molitvom puka za dobrobit vladara, izjednačenu s vlastitom dobrobiti. Tijekom 15. stoljeća ta je simbolika postala još značajnijom zbog uspostave Mletačke Dalmacije, koja se zaustavila na granicama Dubrovačke Republike. Tada se u dalmatinskim gradovima uspostavljaju svečanosti i procesije koje slave mletačku vlast. Zadrani su 1359. godine procesijom slavili oslobođenje od mletačke vlasti, a u 15. stoljeću su na jednak način morali obilježavati dan ulaska mletačke vlasti u grad. Sedam dana prije i poslije toga dana, u gradu je vladala dužnička sloboda, koja je toj svečanosti davala središnje značenje, ono koje je u Dubrovniku imao blagdan svetoga Vlaha. Ono što je u Dubrovniku bilo izrazom samosvijesti i slobode, u dalmatinskim gradovima je bio trijumf strane vlasti.¹¹

Iskustvo iz mletačkog razdoblja uzdiglo je ceremonijalnu ulogu slobodno izabranog dubrovačkog rektora, koji postaje živim simbolom autonomne Republike. Ceremonijalna uloga kneza bila je oprečna njegovoj ograničenoj političkoj ulozi. U svečanim je prilikama djelovao kao živi iskaz društvenog ugovora i božanske milosti. Odijevao se svečano, na način mletačkih potestata, kako kažu putopisci. U crkvu ga je pratilo dvanaest slugu odjevenih u crveno i trubači koji su svirali čitavo vrijeme, do kneževa povratka u dvor, jednako kao pratnja mletačkoga dužda.¹² Od 1396. godine, kada je Sigismund učinio kneza Marina Resti vitezom zlatne mamuze, kneževska je služba bila počašćena viteškom časti. Viteški naslov i znakovi dostojanstva, zlatni lanac, mamuze i sablja, prelazili su od tada na sve rektore. I kralj Matija je, u zahvalnost zbog obrane kršćanstva, podijelio dubrovačkim knezovima čast mača, znak viteške časti i pravde, u vrijeme službe rektorata. Dubrovački je knez smio nositi mač u kraljevoj nazočnosti. Ta i druge počasti, vezane su uz službu, tako da časte grad i njegovu vlast, a tek posredno i pojedinca. Odstupanjem iz službe bivši knez je prenosio naslov na svoga nasljednika, što su obojica kraljeva jasno definirali. Znakovi viteškog dostojanstva postavljali su se uz odar samo ako bi knez umro u vrijeme službe. To su bili znakovi službe, to jest grada, a nisu pripadali osobi. I u životu i u smrti, ceremonijal je pokazivao svakome, građaninu i strancu, da je dubrovački knez predstavnik suverene države, baš kao i dužd, da je Dubrovnik slobodan i samostalan, kao i Venecija.¹³

U vrijeme ugarske zaštite počinje se oblikovati promišljena struktura ceremonijala Dubrovačke Republike. Neki njegovi elementi ustanovljeni su već statutom s kraja 13. stoljeća. Kasnije su se pravila oblikovala novim odredbama i običajima, koji su zabilježeni u zakonskim zbornicima. Već su u 14. stoljeću u *Knjizi reformacija* popisani blagdani koji se slave na području dubrovačke općine, a početkom 15. stoljeća spominje se u kancelariji poseban kalendar svetkovina, koje treba slaviti prema odredbama Republike, "*Calendarium festorum celebrandorum secundum ordines Racusii*".¹⁴ Takvi kalendari poznati su i u talijanskim komunama. Međusobno se vrlo razlikuju upravo zbog intervencija

¹¹ T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797, Zadar 1987, 118-119. M. Novak, Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom, Zadar 1965, 26-27. Š. Ljubić, Listine ob odnošajih južnog slavenstva i Mletačke Republike, sv. X, Zagreb, 1891, 101-102. Statuta Iadertina, Venetiis, 1564, Ref. 1.

¹² Liber statutorum Civitatis Ragusii compositus anno 1272 (edd. V. Bogišić, K. Jireček), Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, IX, Zagreb 1904, I, 2. J. Luccari, Copioso ristretto degli annali di Rausa libri quattro di Giacomo di Pietro Luccari, gentiluomo Rauseo, Venetiis, 1605, 159. M. Dinić, Tri francuska putopisca XVI veka o našim zemljama, Z.o. Godišnjica Nikole Čupića 49, 1940, 94. Tadić, Promet putnika, 254-255.

¹³ Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina, ed. N. Nodilo, MSHSM 14, Scriptorum I, Zagreb 1883, 241. P. Matković, Spomenici za dubrovačku povijest u vrijeme ugarsko-hrvatske zaštite, Starine I, 1869, 166-167. Pisma i uputstva Dubrovačke Republike, ed. Jorjo Tadić, Zbornik za IJK, III od. knjiga IV, Beograd 1935, 675-676.

¹⁴ U 18. stoljeću svi su običaji zapisani u posebnu knjigu ceremonija, glasoviti Ceremoniale. PAD, Manuali pratici del Cancelliere, XXI, 8, vol. 1,2.

svjetovne vlasti, koja iz crkvenog kalendara, konstituiranog oko uskrsnog i božićnog ciklusa, izvlači blagdane i svetke važne za državni ritual, za lokalne običaje i legende. Zapisnici vijeća i zakonske odredbe pokazuju do koje su se mjere municipalne vlasti zauzimale u stvari koja na prvi pogled leži potpuno u djelokrugu Crkve i klera. Već popis svetaka iz 1348. godine, sastavljen u Velikom vijeću, spominje sve lokalne svece zaštitnike i univerzalne svece i svetice, te sve važne blagdane u liturgijskoj godini. Tijekom 15. stoljeća Vijeće je uglavnom raspravljalo o protokolu proslava pojedinih svetkovina. Spomenutom kalendaru dodali su tek nekoliko novih, važnih svetkovina.¹⁵ Zanimljivo je pratiti s kojim se motivima taj kalendar popunjavao novim datumima. Marijanski blagdani, u skladu sa snagom marijanskog kulta, ali i zbog posvećenja dubrovačke katedrale, spadali su među najvažnije, posebice blagdan Marijina začeca. Godine 1413. Veliko vijeće nalaže kancelaru da uobilježi tu svetkovinu “u knjigu naše kancelarije i u spise našega kataloga, gdje su popisana imena svetaca koji se imaju slaviti na vječni spomen”.¹⁶ Među “državne kultove” uvršten je 1416. blagdan svetoga Petra i Pavla, čijem je zagovoru Veliko vijeće pripisalo jenjavanje epidemije kuge. Na preporuku kneza Alojzija Goze, inače ugarskog viteza, 1418. je na popis stavljen blagdan svetoga Šimuna proroka. Sredinom stoljeća, vrlo svečanom odlukom, uvodi se neradni dan na blagdan svetog Jeronima, “zato što je on zavrijedio biti izabran i posebno čašćen među crkvenim ocima, jer je proslavio crkvu svojim djelima, ali prije svega zato što je dostojno da ga i Dubrovčani slave kao i ostali Dalmatinci”.¹⁷

Crkveni blagdani s državnog popisa bili su neradni dani, kao i nedjelje. Bilo je zabranjeno raditi obrtnički posao, prodavati žito i sol, suditi i sastavljati isprave. Izričito se kaže da je zabrana donešena zbog uveličanja svečanosti. *Knjiga reformacija* otkriva da su na Uskrs, blagdane apostola, začeca Marijina, na svetoga Vlaha, nedjeljama i na blagdan svetoga Marka¹⁸, dućani morali biti zatvoreni, izuzev onih koji prodaju ulje, sir i svijeće. Posebno se napominje, na radost pučanstva, da krčme moraju biti otvorene svim danima.¹⁹ Kasnije su zabranjene zabave i dražbe koje su se uobičajile odvijati u katedrali, crkvi svetoga Vlaha i drugim crkvama, “jer zakoni i običaji bilo kojeg grada ili mjesta pohvalni su i podnošljivi onoliko koliko su sukladni volji Božjoj, te njegovoj časti i bogoslužju ne smiju biti protivni”.²⁰ Popis svetaka u državnoj kancelariji ujedno je i popis protokolarnih obveza kneza i njegova vijeća. One su se razlikovale od blagdana do blagdana, prema tome koliko je proslava bila svečana. O nekim svetkovinama obveze su započinjale večernjom misom na dan uoči blagdana. Na sam svetak, knez je s Malim vijećem morao pribivati jutarnjoj ili večernjoj misi, ponekad i objema, u određenoj crkvi. Posebne obveze bile su vezane uz blagdan svetoga Vlaha. O osmini blagdana knez, nadbiskup i vijećnici morali su počastiti svojom nazočnošću crkvu svete Klare, koja je nosila tradiciju prve crkve svetoga Vlaha, smještene kod vrata od Pila. Petnaestog dana od blagdana misa se služila u crkvi svetoga Vlaha.²¹ Svaki

¹⁵ Liber omnium reformationum civitatis Ragusii, ed. Aleksandar Solovjev, SANU Zbornik za IJK, III od, knjiga VI, Beograd 1936, (Liber ref.) 105-106. Liber viridis, cc. 139, 154, 160, 177, 245, 364. Usporedi: A. Vauchez, Patronage of Saints and Civic Religion in the Italy of the Communes, u: The Laity in the Middle Ages, University of Notre Dame Press, Notre Dame and London, 1993, 159.

¹⁶ “Et scribatur in libro nostro cancellarie et in tabula nostri cathalogi ubi sunt descripta nomina sanctorum celebrandorum ad perpetue rei memoriam”. Liber viridis, c. 139.

¹⁷ Liber viridis, cc. 364, 159, 160, 154, 245, 305. Cons. Maius, I, 51. K. Vojnović, Sudbeno ustrojstvo Republike Dubrovačke I, Rad 108, 1892, 115-117.

¹⁸ Odredba je iz 1335, dakle iz razdoblja mletačke vlasti. Kasnije se blagdan svetog Marka više nije tako svečano proslavljao. Diversis spominje procesiju koja nije bila osobito svečana. Diversis, Opis Dubrovnika, IV, II, 45.

¹⁹ Liber ref. 58, 28.I.1335. Liber viridis, cc. 165, 226, 293, 308, 475. U Splitu su kao neradni dani određene nedjelje, Božić, 4 blagdana svete Marije i dvanaestorice apostola. Statut grada Splita, Split 1985, Ref. II, 67. Usporedi: Vauchez, Patronage, 159.

²⁰ “Quoniam omnes leges omnesque consuetudines cuiusvis civitatis et loci in tantum sunt laudabiles et tolerande quantum sunt cum Dei voluntate conformes et ipsius honori et cultui minime refragantes.” Liber viridis, c. 488, 15.III. 1459. Cons. Maius, III, 64. PAD, Lamenti politici, XI, (Lam. pol.) III, 79-80.

²¹ Liber ref. 103, 176-177. Diversis, Opis Dubrovnika, IV, II, 43-44.

službeni posjet nekoj crkvi uključivao je dar u svijećama, propisan odredbama Velikog vijeća. Vrijednost dara ovisila je o važnosti koju su vlasti pripisivale pojedinom svecu i blagdanu, te o statusu osobe koja je prinosila dar. Iako je blagdanski protokol pružao priliku za isticanje, vlastela-dužnosnici znali su izbjegavati te obveze, dijelom zbog gubitka vremena, a dijelom i zbog troškova za svijeće. Zbog toga propisi o blagdanima uvijek sadrže i klauzulu o kazni za one koji bi neopravdano izostali sa svečanosti. Unatoč opravdanoj isprici, morali su priložiti svijeće. To je ujedno pokazatelj kako su državni rituali dobivali značenje u očima pojedinaca onoliko koliko su se poklapali s njihovim osjećajem prestiža, a u manje svečanim, rutinskim prilikama, bili su ga skloni zaobići. Stoga je država morala zakonskom prisilom podsjećati pojedince na njihove staleške obveze.²²

O velikim blagdanima, u središtu ceremonije bile su procesije. Svečana ophodnja je bitan dio strukture gradskog ceremonijala, narativna povorka koja nazočnom puku jasno pokazuje red dostojanstava i kroz tu sliku utvrđuje društvena pravila. Pozicija u procesiji izražava statusne razlike između vlastele i pučana, a jednako tako hijerarhizira pojedince unutar pojedinih staleža. Izdizanje vlastele od ostalih društvenih slojeva očituje se u postroženju ceremonijalnih pravila. Dok u prvim odredbama o proslavi blagdana nema spomena o rasporedu, u izvorima 15. stoljeća, narativnima i normativnima, to je ključni dio. Magistrati, stranci, vlastela, pučani, zreli ljudi, mladići, žene, svatko je imao svoje mjesto u ceremonijalu koje je odražavalo njihovo stvarno mjesto u zajednici. Ritual je ukazivao svakom čovjeku na njegovo mjesto i posredovao u prihvaćanju te hijerarhije. Bilo je sukoba oko prioriteta i zavisti zbog tuđe prestižnosti, ali to nikada nije dolazilo do izražaja tijekom procesije. Raspored sudionika, pjesme, obredi, čitav scenarij procesije, stvarali su formaliziranu sliku poretka koja se nije smjela dirati. Može se reći da su odnosi među osobama bili postavljeni kao u kazalištu. Liturgijski kontekst, u kojem se procesija odvijala, posvećivao je hijerarhijski poredak i davao mu veću težinu. Osim pripadnosti staležu, važna je bila i služba koju je pojedinac obnašao, jer procesija ne odražava samo podjelu na povlašteni stalež i pučane, nego daje sliku vlasti kroz postavu dužnosnika. Svjesni te svrhe, senatori su krajem 15. stoljeća ozakonili raspored koji je državnim službenicima davao prednost pred vitezovima i doktorima prava, s obrazloženjem da više znači državna magistratura, nego čast viteštva ili doktorata. Presudan čimbenik u raspoređivanju službenika bila je dob, odnosno ljestvica službi. Primjetno je da ceremonije ističu stalešku pripadnost i službe, a nipošto plemićke rodove. I ceremonijal svjedoči da Dubrovnik nije oligarhija moćnih rodova, nego aristokratska republika, koju čini plemićki stalež u cjelini.²³ Zbog toga pučani nisu imali mjesta na počasnim pozicijama, a često su bili postavljeni u ulogu promatrača. Bratovštine, koje su u nekim drugim gradovima igrale vodeću ulogu u procesijama, u Dubrovniku su potisnute u odnosu na vlastelu. Njihova uloga u svečanostima određena je ciljem da iskaže njihovu odanost, odnosno da formalizira njihov odnos prema državi. Jedino su pučani u službi države bili dijelom planiranog scenarija procesije. Zduri, glasnici i općinski trubači pratili su kneza i senatore. Vlada je brinula o njihovoj odjeći, kako bi dostojno predstavljali Republiku. Glasnici su svake godine dobivali novo odijelo od crvenog i plavog sukna, te crvenu kapu s grbom svetoga Vlaha.²⁴ Čitava se scena odvijala u promišljeno izgrađenoj scenografiji državnog središta, to jest u znaku političke moći. Ishodišna točka procesija bio je prostor ispred dvora ili

²² Cons. Maius, II, 91'; XII, 241. Usporedi: Statut grada Trogira, Split, 1988, Ref. I, 52.

²³ Cons. Rog. XXVI, 153'; XXVII, 164'.

²⁴ Cons. Rog. XXVI, 185-186. Liber viridis, c. 254. Govoreći o Trogiru, Andreis ističe da je trg svetoga Mihovila prigodom svečanosti bio raspodijeljen između pučana i plemića. Držali su se i zabavljali odvojeno, svaki na svojoj strani trga. T. Raukar, Komunalna društva u Dalmaciji u XV. st. i prvoj polovici XVI. st, Historijski zbornik XXXV, 1982, 113. Usporedi: Muir, Civic, 85. Vauchez, Patronage, 154.

katedrale, ovisno o prilici. Središnji dio proslave odvijao se na trgu ispred kneževa dvora i na Placi, te u crkvi svetoga Vlaha. Oblikovanje gradskog središta bilo je prilagođeno upravo ceremonijalnoj svrsi, što pokazuje značenje čitavog tog kompleksa propisanog kolektivnog ponašanja za zajednicu i njezine upravljače.²⁵

Središnja točka državnog kalendara bio je blagdan svetoga Vlaha, 3. veljače. Blagdan gradskog patrona, važan u svakom gradu, u Dubrovniku daleko nadilazi uobičajene okvire. Biskup iz Sebaste postao je prvim i apsolutnim simbolom Dubrovnika, kao što je to u Veneciji bio sveti Marko.²⁶ Državni kalendar svetkovina povezan je asocijativno i simbolički s kultom svetoga Vlaha, to jest kultom dubrovačke državnosti. To je našlo izražaja u nizu zakonskih odredbi koje su regulirale proslavu blagdana. Brigu o svečanosti vodila su četvorica plemića, takozvanih "zapovjednika", koji su se na tu dužnost birali tajnim glasanjem. Uz njih, birali su se i plemići koji su tijekom proslave čuvali relikvije i odgovarali za njihovu sigurnost.²⁷ Ideja posvećenosti države, nebeske zaštite porotka, svoj je vrhunski iskaz dobivala u procesiji svetoga Vlaha. To je proslava časti grada i vlastele, zalag očuvanja postojećeg društvenog reda, molitva za svečevu zaštitu u budućnosti i prilika za isticanje ugleda i prvenstva vlastele, točnije muških punoljetnih patricija. Ta je proslava imala toliku težinu u očima dubrovačke vlastele, da su nastojali privoliti kralja Sigismunda da podrži njihov zahtjev za slobodnu trgovinu s Turcima, obećanjem da će vlašićku procesiju posvetiti njegovoj časti i spasenju.²⁸ Filip de Diversis, radoznalac s dobrim darom opažanja i s dubokim interesom za društvenu hijerarhiju, donosi opširan prikaz procesije i drugih dijelova proslave u prvoj polovici 15. stoljeća. U procesiji je bila zastupljena čitava općina. Predvodili su je općinski trubači, a za njima su stupali seljaci i mornari iz okolice pod oružjem, predvođeni vojnim zapovjednicima. Za njima su slijedili obrtnici, na Diversisovo čuđenje, čak i mesari, koje on smatra nedostojnima takve pozicije. Noseći voštanice, oni su ulazili u katedralu. Ophodnja je otpočinjala ispred dvora, od središta i simbola svjetovne vlasti. Pod arkadama, kojima se dvor kao kazališna scena otvara javnosti, sjedio je knez s Malim vijećem, Senatom i uglednim strancima, čekajući da se na trgu okupe svečano otvoreni redovnici i puk. Prva zapaljena voštanica, oslikana i ljepša od ostalih, prinosila se knezu, a zatim su podijeljene svijeće vlasteli, strancima i puku, po čvrstom redosljedu. Potom je knez, praćen općinskim trubačima i zdurima s voštanicama, odlazio pred katedralu, gdje ga je dočekaao nadbiskup sa moćima svetoga Vlaha. Odatle su knez i nadbiskup stupali zajedno, ili je knez išao ispred nadbiskupa, dajući okupljenome mnoštvu sliku odnosa moći. Ne radi se samo o osobi nadbiskupa i odnosu crkvene i svjetovne vlasti, nego i o jasnoj relaciji koju taj prizor uspostavlja između predstavnika Republike i sveca koji je uprisučen u relikvijaru. Knez nasljeđuje autoritet od svetoga Vlaha, a budući da je on samo simbol vlasti, taj autoritet prelazi na sva upravna tijela Republike, to jest na vlastelu kao vladajući stalež. Slijedom takvog razmišljanja, Veliko je vijeće 1451. godine izglasalo da knez može, kada to bude htio, osobno nositi relikvije svetoga Vlaha u procesiji, dakle, preuzeti ih iz ruku nadbiskupa. Za svetim Vlahom, knezom i nadbiskupom, slijedila su vlastela, a potom opati, svećenici i redovnici s drugim relikvijama. Dio moći nije se iznašao u ophodnju, već su ostajale uz oltar, gdje su ih čuvali stariji plemići, izabrani u Senatu. Mlada vlastela imala su zadaću koja ih smješta sasvim naprijed, uz kneza, nadbiskupa, ostalu vlastelu i uz relikvije: šibama su morali tjerati ljude koji bi

²⁵ Usporedi: J. Rossiaud, *Il cittadino e la vita di città*, u: *L'uomo medievale*, Laterza, Roma-Bari 1987, 197. U nekim su gradovima sačuvani i nacrtani itinerari procesija. Muir, *Civic*, 6, 149, 211. J. P. Leguay, *La rue au Moyen Age*, Rennes, Ouest France, 1984, 221-222.

²⁶ Trexler, *Public Life*, 3. Muir, *Civic*, 300.

²⁷ Liber statutorum, dodatak, 256. Liber ref. 177, 3.III. 1403. Liber viridis, c. 396.

²⁸ J. Gelcich, L. Thallęczy, *Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887, 384.

pokušavali dotaknuti ili poljubiti moći. Pomalo smiješna uloga, koja ipak naglašava stalešku razliku, a unutar skupine stvara konkurenciju. Stranci su mogli dobiti vrlo uglednu poziciju u procesiji. Diversis, osjetljiv na vlastiti položaj, detaljno govori o odnosu prema stranim službenicima, napominjući da je među tim ljudima bilo pripadnika svih staleža, liječnika, učitelja i trgovaca. Oni su stajali s vlastelom uz kneza i Malo vijeće pod arkadama dvora, a neki od njih su čak hodali u povorci relikvija, noseći upaljene voštanice, kao i vlastela. Prvenstvo su imali kancelari, koji su u crkvi imali mjesto uz kneza i Malo vijeće, a u procesijama i pogrebima koračali su odmah iza vlastele. Čak su dobivali voštanice iz općinske blagajne, za razliku od vlastele. Taj običaj odvaja dubrovačku vlastelu od njihova mletačkog uzora. Naime, u Veneciji strani službenici nisu imali takav ugled. Izuzev kancelara, oni nisu imali pravo sudjelovati u procesijama.²⁹ Dubrovački pučani sudjelovali su u predstavi kao promatrači, okupljajući se s jedne i druge strane trga s upaljenim voštanicama. Režija čitavog prizora pokazuje kako se kroz obred ističe i posvećuje društvena hijerarhija. U svakom detalju čita se nedvosmisleno značenje prednost svjetovne nad crkvenom vlasti, nebesko uporište dubrovačke nezavisnosti, paradigma vlasti i društvenog sklada.

Razzi priča o proslavi blagdana muke svetoga Vlaha kojoj je bio nazočan 1588. godine, i to s motrišta dominikanca. Njegov opis potvrđuje da su javni rituali za svaku skupinu građana otvarali pitanje prestiža i da se sve to slijevalo u osjećaj općeg jedinstva, koji je sa sobom nosio političku poruku o Republici. Svečanost je počinjala na Kandeloru, kada je knez sazivao sav kler u katedrali. Razzi spominje svečevu himnu koju su redovnici pjevali uz pratnju gradskih svirača.³⁰ U tom času, u crkvu su ulazili bratimi dvadeset i pet bratovština da bi dali svoje darove i baklje, i oni praćeni muzikom.³¹ Na dan svetoga Vlaha, redovnici u svečanim dalmatikama primili bi relikvije u katedrali i povelili procesiju prema svečevoj crkvi. Počasno mjesto uz relikvije imali su senatori koji su stupali s bakljama, a iza te skupine slijedili su biskupi, opati i redovnici. Iz crkve svetoga Vlaha procesija se vraćala natrag u katedralu, gdje su zborovi franjevac i dominikanaca pjevali svečanu misu. Nakon Evanđelja pjevala se molitva za papu, cara, ugarskog kralja i nadbiskupa, te dubrovačkog kneza.³² Ta je molitva bila zapisana na pergameni koju je potom sakristan predavao knezu. U tijeku mise relikvije su se snašale u riznicu ispod crkve, a nakon toga, uz redovnički *Te Deum*, svi su odlazili kući na objed. Poslijepodne je slijedila "*fešta temporale*", igre, ples i smotra seljaka. U taj dio proslave uvlačili su se elementi pučkih svečanosti, pa je zabilježeno da su neki od sudionika bili maskirani i pjevali ljupke hrvatske napjeve. Pučku zabavu, kola i poskoke pred kneževim dvorom spominje i Diversis. Raspored proslave velikih blagdana od vigilijske, procesijske i službe Božje, do poslijepodneva posvećenog pučkoj zabavi, uobičajen je u to doba i u Italiji.³³

Blagdan ruke svetoga Vlaha slavio se na spomen dana kad je ruka stigla u Dubrovnik, vigilijom, misom i procesijom, manje velebnom u odnosu na središnju proslavu 3. veljače. Uoči blagdana podizao se na trgu stup sa zastavom svetoga Vlaha, a vijećnici Maloga vijeća išli su s knezom na večernjicu u katedralu. Slijedećega dana rizničari su iznosili svečevu ruku i druge moćnike,

²⁹ Diversis, IV, III, 45. Liber viridis, c. 416. PAD, Manuali pratici del Cancelliere, XXI, XII, Liber croceus, ca. 45. Cons. Maius IX, 172'. Cons. Rog. XXIX, 52'; XXX, 211. Usporedi: D. Chambers, B. Pullan, ed., Venice, A Documentary History 1450-1630, London 1992, 50.

³⁰ Zove ih "*la musica del Senato*".

³¹ U odnosu na Diversisov opis nastao 150 godina ranije, primjetna je drugačija pozicija bratovština. To je svakako odraz jačanja sloja bogatog građanstva. Zahvaljujući utjecaju antuninske i lazarinke bratovštine i druge su ojačale svoju poziciju.

³² Godine 1588. godine, kada je Razzi bio nazočan proslavi, lojalnost ugarskoj kruni još nije zaboravljena.

³³ S. Razzi, *La storia di Raugia. Scritta nuovamente in tre libri*. Lucca, Busdraghi 1595, 135-139. Diversis, IV, II, 44. Vauchez, Patronage, 156.

ali zbog zaštite, “tek za bijela dana”, neposredno prije procesije.³⁴ Knez i vijećnici na misu su morali donijeti dvije velike svijeće, težine 25 libara. Sloboda svetoga Vlaha, *pax divina*, zajamčena je i na ovaj blagdan, jednako onako kako je bilo uobičajeno na blagdan svečeve muke.³⁵ Vlada je vodila brigu da i Dubrovčani u Veneciji dostojno proslave blagdane svetog Vlaha, kako ne bi ostali lišeni ceremonijala koji je snažio njihov domoljubni osjećaj, a pred Mlečanima pokazivao njihovu samobitnost. U tu svrhu su udareni neki carinski nameti koji su se plaćali dubrovačkom konzulu u Veneciji.³⁶

Uz proslavu svetoga Vlaha zarana se počela vezivati vojnička smotra. Već od 1383. godine, prigodom obaju svečevih blagdana, odvijalo se natjecanje u streličarstvu. Pobjedniku je knez uručivao nagradu: luk i jedan dukat. Od 1446. vlada je skrblila i za odjeću streličara, od skrletnog i smeđeg sukna, želeći uzveličati prizor. Dapače, 1454. je ozakonjeno da se iz državne blagajne može uzimati novac za troškove proslave obaju blagdana svetoga Vlaha i natjecanja streličara i konjanika. Diversis i Razzi spominju smotru naoružanih ljudi iz dubrovačke okolice, isprva u samoj procesiji, a kasnije pred knezom. Diversis opisuje i konjičku igru sličnu alci, koju su predvodila mlada vlastela. Tijekom vremena će festa zadobiti izrazitiji vojnički karakter, dvostrukom smotrom stražarskih četa iz Župe i Konavala, te s Otoka pred kneževim dvorom. Njihov mimohod pratila je topnička kanonada. S obzirom na karakter dubrovačke vojne organizacije, ovi običaji nisu značili demonstraciju sile, nego spremnosti zajednice na obranu, pod stijegom nebeskog zaštitnika kojeg su tog dana slavili. Na taj je način vlada i pučkom dijelu svečanosti dala političko obilježje.³⁷

Na vrhu ljestvice državnih svečanosti neprijeporno je procesija za blagdan svetoga Vlaha, no i neki su drugi blagdani imali važno mjesto u kalendaru državnih rituala. Jedino je tijelovska procesija zadržala prvenstvo vjerski karakter, dok su sve ostale tvorile mozaik političkih poruka. U mnogim se gradovima toga vremena obilježavaju važni događaji iz povijesti grada, trijumfi, ali i dani žalosti zbog izdaje ili pogibije građana.³⁸ U Dubrovniku nije bilo obilježavanja padova i gubitaka. Domoljublje i koheziju zajednice poticala su sjećanja na dane pobjede i zahvala nebeskim zaštitnicima koji su sačuvali slobodu grada i spasili ga od rata ili pomora.³⁹ U vrijeme kad je još postojala vjera u pobjedu kršćanskih država nad Turcima, bilo je i proslava pobjeda. Sreću zbog prvih pobjeda u kršćanskoj vojni 1443-1444. Dubrovčani su iskazali svečanom božićnom procesijom, no nakon katastrofe kod Varne sve se bitno promijenilo. Dubrovačka vlada morala je tajiti svoje veze s kršćanskim vladarima, pa nije moglo biti javnih manifestacija. U vrijeme silnog straha nakon pada Bosne, tijelovska je procesija bila posvećena molbi za zaštitu grada, a nakon toga su glasi protiv Turaka utihnuli. Jedino je u Stonu, od početka 16. stoljeća, na svetoga Petra ophodila procesija zahvalnosti za spas gradića od izdajnika koji su ga htjeli izručiti Turcima.⁴⁰

Jedan jedini povijesni događaj trajno se obilježavao procesijom i obredima. Od 1400. godine, na blagdan Četrdesetorice mučenika 10. ožujka, slavilo se savladavanje urote uperene protiv monopola vlasti vlastele. No, premda se radilo o

³⁴ Uopće, mjere zaštite su bile postrožene u svakoj prilici kada bi se relikvije iznosile iz riznice. Usporedi: Statut Splita I, 7, 8, 9.

³⁵ Liber ref. 103. Cons. Maius, II, 55; X, 8. PAD, Acta Consilii Minoris, V, (Cons. Minus), II, 173'.

³⁶ Liber croceus, c. 18, 1463.

³⁷ M. Dinić, Odluke veća Dubrovačke republike, knjiga I, Zbornik za IJK, Od. III, knj. XV, Beograd 1955I, 379. Liber viridis, cc. 54, 445. Diversis, Opis Dubrovnika, IV, II, 43. F. M. Appendini, Notiziae storico-critiche sulle antichit... storia e letteratura de' Ragusei, divise in due tomi e dedicate all' eccelsio Senato della Repubblica di Ragusa I-II, Dubrovnik, 1802-1803, 177-180. Usporedi, J. Heers, L'occident aux XIVe et XVe si cles, Aspects conomiques et sociaux, Paris 1973, 302.

³⁸ I u Veneciji i drugim talijanskim gradovima-državama slavile su se pobjede nad urotama protiv režima. Muir, Civic, 300. Vauchez, Patronage, 155-156.

³⁹ Ragnina, 248, 249, 262. Resti, 48.

⁴⁰ Ragnina, 278-280. Cons. Maius, XII, 224'. I. Božić, Dubrovnik i Turska u XV veku, SAN, knjiga 200, Istorijski institut, knjiga 3, Beograd 1952, 98-102. Cons. Rog XVIII, 167.

obilježavanju profanog događaja, i ta svetkovina imala je vjerski značaj. U odredbi se naglašava nebeska, božanska zaštita ne samo grada Dubrovnika, nego napose njegove vlade. U vjerski osjećaj puka uvlači se tako ideja o posvećenosti društvenog reda, što i jest glavna svrha službenih svečanosti. Nakon ophodnje gradom u crkvi svetoga Vlaha, pjevale su se laude Bogu, svetoj Mariji, četrdesetorici mučenika i svom nebeskom dvoru. O proslavi toga blagdana Veliko vijeće raspravlja 1403. godine, ističući bujnom retorikom važnost nebeske intervencije u otkrivanju pobune i zaštiti mirnog stanja općine. Neki su vijećnici predložili da u povorci sudjeluju i bratovštine, ali to nije izglasano. Kasnije je vlada uvidjela moguću politički značaj toga blagdana, te mu je dala mnogo veće ceremonijalno značenje. U procesiji, koja počinje u katedrali morali su sudjelovati redovnici svih kongregacija. Nosile su se relikvije svetoga Vlaha, a obveze kneza i vijećnika bile su potpuno jednake kao na blagdan gradskoga parca. Štoviše, istoga dana donešene su i nove odredbe o festi svetoga Vlaha kako bi se ujednačili detalji dviju svečanosti. Povezivanje dvaju blagdana bilo je promišljen politički čin, kojem je cilj bio asocijativno povezati slamanje urote s gradskim zajedništvom simboliziranim u liku svetoga zaštitnika i tako učvrstiti jedinstvo grada. Simbolička povezanost dvaju blagdana naglašavala je ulogu vlastele u povijesti grada i učvršćivala njihovu političku poziciju. Već u Diversisovo vrijeme, procesiju za Četrdeset mučenika prevodili su senatori, dakle, sam vrh društva i vlasti.⁴¹ Povorka uglednika kretala je iz katedrale, obilazila "lužu" i, pjevajući laude, ulazila u crkvu svetoga Vlaha, gdje je proslava završavala izlaganjem relikvija i svečanom misom.⁴² Procesija se održavala i u Stonu i na čitavom Pelješcu. U Stonskim odredbama zapisano je da se na taj dan procesijom slave nebeski zaštitnici, četrdesetorica mučenika i s njima sveti Vlaho koji su zajedno obranili mir grada od zlih misli i čina. Nalaže svim župnicima da zapišu tu procesiju u misale i crkvene kalendare i da mole svetoga Vlaha i četrdesetoricu mučenika da sačuvaju red i mir u državi. Vlastela nisu propustila niti na lokalnoj razini naglasiti povezivanje blagdana dubrovačkog patrona i blagdana zahvalnosti zbog otkrivanja urote.⁴³ Iz drugih knežija nema sačuvanih dokumenata, ali se može pretpostaviti da se pobjeda poretka nad pobunjenicima obilježavala na čitavom području Republike. S gledišta vlastele bilo je važno stalno podsjećati moguće buntovnike kako su prošli njihovi prethodnici. Potvrdu toga daje Diversis spominjući blagdansku propovijed u crkvi svetoga Vlaha, koja je podsjećala puk na milost kojom je Bog sačuvao slobodu i izbavio ih "iz teškog jarma ropstva".⁴⁴

Tijekom godine odvijalo se u Dubrovniku još nekoliko procesija, ne toliko velebnih, ali značajnih po svojoj poruci. Već spomenuta procesija u čast evanđeliste Marka, u 15. stoljeću kad je bilježi Diversis, nema više političkog značenja, već se zadržala samo zbog tradicije i s vremenom se potpuno izgubila. Neke su, pak, procesije, kao ona u čast svetoga Ivana Krstitelja, te svetoga Šimuna i Jude, izvorno nosile obilježje zahvalnosti zajednice zbog prestanka kužnih pomora. Kako bi ih ipak uvrstila u mrežu državnih rituala, dubrovačka je vlada povezala ove blagdane s kultom svetoga Vlaha. U procesijama na te dane nosile su se moći biskupa-zaštitnika i tako učvršćivalo uvjerenje u postojanje zajednice nebeskih zaštitnika pod njegovim vodstvom. Među gradskim patronima posebno mjesto imaju trojica mladih kotorskih svetaca i mučenika, Petar, Andrija i Lovrijenac koji su, prema legendi, na čudesan način objavili svoju želju da im tijela budu prenesena baš u Dubrovnik. U čast trojice vojničkih svetaca iz najstarije postave dubrovačkih zagovornika, ophodila je procesija 7. srpnja. Uz relikvije, te simbole važnosti grada i njegove sigurnosti

⁴¹ Ref. XXXII, 137-138, 206-207. Diversis, IV, II, 45. I. Prlander, Dubrovačko posvajanje, 16.

⁴² Liber ref. 131, 176-177. Ref. XXXII, 206-207.

⁴³ Ordines Stagni, ed. Aleksandar Solovjev, SANU Zbornik za IJK, III od., knjiga VI, Beograd 1936, 380. J. Gelčić, Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne' suoi monumenti istorici ed artistici, Dubrovnik, 1884, 46.

⁴⁴ Diversis, Opus Dubrovnika, IV, II, 45.

pod svetačkom zaštitom, vezana je i procesija na dan svetoga Šimuna proroka. Knez, s njime mnoga vlastela i stranci, toga su dana slavili jednu od najznačajnijih dubrovačkih relikvija, pelenicu u kojoj je sveti Šimun primio dijete Isusa u hramu. To je bio jedini dan kad se dragocjena pelenica mogla vidjeti, izložena u moćniku od gorskog kristala.⁴⁵

Nasuprot spomenutih procesija valja spomenuti tijelovsku, koja je imala drugačije značenje.⁴⁶ Proslava Tijelova uređena je zakonom iz 1422. i dopunjavana kasnijim odlukama vijeća. Odredba poziva vlastelu na dostojno štovanje ovoga blagdana, "najzvršnjeg od sviju", zazivajući Božju milost na grad i vladu dubrovačku.⁴⁷ Primjetno je da odredbe vijeća uvijek ističu prvenstvo Tijelova, ali odredbe o blagdanu svetoga Vlaha su brojnije, jednako kao i opisi proslave. U tijelovskoj procesiji također su sudjelovala vlastela iz svih vijeća, plaćeni službenici i drugi ugledni stranci. Kao i u drugim svečanim prigodama, redovnici propovjedničkih redova su se okupili u prvostolnici i dočekivali kneza, vlastelu i strance, koji su ulazili u povorci po dvojica. Povorka je bila složena nešto drugačije nego o svetome Vlahu, jer je u biti blagdana Tijelova ipak temeljno otajstvo kršćanske vjere, a svjetovni ceremonijal je sporedan. Neprijeporno glavno mjesto imala je monstranca sa svetom hostijom koju je nosio nadbiskup pod svilenim ili baršunastim baldahinom, hodeći za predvodničkom skupinom redovnika i svećenika, koji su pjevali himnu Tome Akvinskoga. Knez je išao iza monstrance, u pratnji dvojice općinskih liječnika, a za njim su slijedila vlastela i stranci, u parovima.⁴⁸ Očigledna je diferencijacija između vlastele, jer u mnoštvu koje slijedi ovu uglednu povorku, Diversis spominje pučane i vlastelu oba spola. Vlastelinke, mlada vlastela i oni koji trenutno nisu obnašali uglednu službu bili su pomiješani s pukom. Tijelovska je procesija davala mnogo više prostora i značenja puku nego ostale.⁴⁹ Osim samih građana, toga su dana u Dubrovnik dolazili i seljaci iz okolice, koji su također imali svoje mjesto u ophodnji. Zavidljen mnoštvom ljudi, Diversis spominje da u trenutku kad je knez, slijedeći monstrancu, stigao do Luže, žene u repu procesije još nisu zaokrenule na Placu. Značenjski je zanimljivo i to da ova procesija nije bila ograničena na prostor državnog središta na trgu ispred kneževa dvora, nego obilazi grad Ulicom od crevljara (današnja Ulica od puča) prema Pilama i Placom se vraća natrag. Tijelovska procesija nije nosila izravnih političkih poruka kakve se odašilju na blagdan svetoga Vlaha ili Četrdesetorice mučenika. Usporedba detalja rasporeda sudionika i režije tih procesija, otkrivaju duboke značenjske razlike između njih.

Neki su rituali bili izravno vezani uz svjetovnu vlast, a vjersko im je obilježje bilo sekundarno ili je sasvim izostajalo. Takve su prigode bile krunidba ili smrt ugarskog kralja, posjete uglednika i velikaša gradu, pogrebi vlastele i svi rituali vezani uz državni ustroj.

Kada bi u Dubrovnik stigle vijesti o izboru i krunidbi novoga kralja, zavladao bi blagdansko raspoloženje, uz zvonjavu zvona, svirku, procesije u svečanoj odjeći. Jedan dio toga ceremonijala, ispraćaj svečanog poslanstva, daje i u ovoj prigodi istaknuto mjesto vlasteli, pokazujući puku njihov izravni odnos prema vladaru.⁵⁰ Povod za procesiju i opću radost bilo je i rođenje kraljevskih nasljednika. U povodu rođenja Albertovog sina, postumusa, Vijeće umoljenih određuje

⁴⁵ Liber viridis, cc. 245, 305, 160. Cons. Rog. XXVI, 201'. C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik 1955, 29.

⁴⁶ Usporedi: Chambers, Pullan, ed., Venice, 63. Rossiaud, Il cittadino, 198. Leguay, La rue, 220.

⁴⁷ Liber viridis, c. 177. Cons. Maius, II, 91'; XII, 224'.

⁴⁸ Cons. Rog. XXIV, 252'; XXVIII, 20.

⁴⁹ Pučki značaj imala je teoforička tijelovska procesija od svoga ustanovljenja 1264. godine. U pučkoj pobožnosti ona je spajala dogmu o utjelovljenju s misterijem euharistije i pasionskim kompleksom. Vrlo brzo nakon utemeljiteljske bule Urbana IV postala je popularna u čitavoj Europi. U Veneciji je uvedena 1295. Muir, Civic, 223.

⁵⁰ Diversis, Opis Dubrovnika, IV, X, 54-55. Krunidba Matije Korvina, Cons. Rog. XVI, 210'. P. Matković, Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke, Rad 7, 1869, 252. Isti, Spomenici, 202-204.

“da se za radost, veselje i utjehu zbog rođenja jedinca pokojnog kralja, učine slijedećega dana pobožne i svečane procesije po gradu”.⁵¹

Dubrovački poslanici bili su nazočni svečanostima kraljevskih i velikaških vjenčanja. Vlastela su rado pribivala svečanim prigodama vjenčanja ugarskoga kralja i krunidbe kraljice. Njihova nazočnost ondje bila je na čast republici, a za njih same bilo je osobito prestižno naći se na popisu znamenitih uzvanika. Dobivši 1406. poziv na Sigismundovo vjenčanje s Barbarom Celjskom, Dubrovčani mu otpisuju da se raduju što će kralj uzeti drugu suprugu i rado prihvaćaju poziv, unatoč neprilikama u kojima se nalaze.⁵² Vjenčanja hercegovačkih i bosanskih vojvoda očito nisu bila tako prestižna prigoda, jer se događalo da su vijećnici vrlo teško pronalazili “žrtvu” koja bi pristala predstavljati Republiku u takvim prilikama.⁵³

Opća žalost prigodom smrti ugarskog kralja, zadušnice i govori u njegovu počast, isticali su štovanje kraljeve osobe, odanost Dubrovniku kruni svetog Stjepana, ali i samostalni položaj grada pod njezinim vrhovništvom. Budući da je Dubrovnik bio posebna politička jedinica unutar države, s vlastitom upravnom strukturom, nije bilo krize zbog sukcesije. Tako je to mogla biti sasvim simbolična prilika, društveni događaj koji je tadašnjemu knezu, senatorima i drugoj vlasteli pružao prigodu da se i sami istaknu pred sugrađanima. Na vijest o smrti kralja u Dubrovniku se proglašavala žalost. Vlastela su oblačila crninu, a svako je veselje bilo zabranjeno do izbora novoga kralja.⁵⁴ Izabrani poslanici odlazili su na pogreb u Ugarsku, a u Dubrovniku je povjerenstvo sastavljeno od trojice vlastele brinulo o organizaciji zadušnice i svim troškovima.⁵⁵ Kao i na zadušnicama vlastele, ispred oltara se podizao odar pokriven baršunom i okružen zapaljenim voštanicama. Ispred toga odra izlagale su se kruna, mač i druga obilježja kraljevskog dostojanstva. Simbolika rituala u ovom prizoru više je nego očita: nema mrtvoga tijela, stvarne krune ni mača, ali ova inscenacija stvara prividnu realnost u doživljaju sudionika. Iz nje se čita odanost kruni čiju vlast priznaju, i štovanje prema vladaru koji dobiva počast kao dubrovački plemić. Povratno, kraljevsko dostojanstvo u očima nazočnog puka baca odraz i na vlastelu, čiji su pogrebni obredi vrlo slični. Kao i u drugim prigodama, knez i vlastela ulaze u svečanoj, ovog puta crnoj povorci, u već punu crkvu. Obredu je bio nazočan sav kler i puk, pa su čak i dućani bili zatvoreni do objeda, kako bi čitav grad mogao sudjelovati u ceremoniji. Jednako kao i na zadušnicama vlastele, pozivali su se govornici da bi uzveličali prigodu. Običaj javnoga govora u čast pokojnika vuče porijeklo iz rimskog pogrebnog ceremonijala, a oživio ga je humanistički žar spram antici.⁵⁶ Poruke svečanih ceremonija nisu bile samo one trajne prirode, već i one koje su proistjecale iz dnevne politike. Kada je u jeku dinastičkih borbi 1387. u Novigradu smaknuta kraljica Elizabeta, u Dubrovniku je organizirana svečana zadušnica, kojom se htjela iskazati odanost legitimnoj vlasti. Pristali su uz kraljicu Mariju, zbog legitimiteta i kontinuiteta, i zatvorili sve one koji bi štogod rekli ili napisali protiv nje. Kad je kraljica konačno oslobođena, priređeno je pučko veselje sa sviračima, a svi su zatvorenici pušteni na slobodu u znak radosti što je slobodna “*domina nostra naturalis*”.⁵⁷ Međutim, ne treba zaboraviti da su Dubrovčani godinu dana ranije priredili svetkovinu s procesijom i pjevanom misom u čast krunidbe Karla Dračkog, Marijina suparnika. Iako dubrovački

⁵¹ “*Prima pars est ad gaudium et leticiam ac consolationem nativitatis novi ungeniti q. domini regis Alberti nobis nuperintimata, de faciendo crastina die pie solemnnes processiones per civitatem.*” Cons. Rog. VII, 140.

⁵² Diplomatarium, 167-169.

⁵³ Cons. Rog. I, 1, 29.

⁵⁴ Cons. Rog. VI, 163, 166-166'; VII, 107'; XV, 189.

⁵⁵ L. Cerva Tubero, *Commentaria suorum temporum*, Rhacusii, 1784, 16-17.

⁵⁶ S. Price, *From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman Emperors*, u: Cannadine, David, Price, Simon, ed., *Rituals of Royalty, Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge University Press, 1992, 62, 65.

⁵⁷ Diplomatarium 706-708. V. Foretić, *Godina 1358. u povijesti Dubrovnika*, Starine 50, 1960, 271.

interes nije bio na strani Karla, ipak su ovom proslavom htjeli utabati put za moguću promjenu odnosa. To je još jedan prilog tezi da se Dubrovnik smatrao zemljom kruna, a ne kraljeve osobe. Samo onaj koji je legalno nosio krunu svetog Stjepana mogao je računati na podaništvo Republike. Zato se dubrovačka vlada požurila sa zakletvom vjernosti, kad je Sigismund, kao Marijin muž stupio na prijestolje. Odanost kraljicama, odnosno kruni, bila je nagrađena izuzetnom Sigismundovom naklonošću i podrškom.⁵⁸ Zbog toga je za njegovu zadušnicu dubrovačka vlada potrošila veliku svotu novca, kako bi ga vjerni grad ispratio s velikom počašću. Kraljici Barbari i ugarskim velmožama poslali su pisma sućuti.⁵⁹ Vlada je počastila Filipa de Diversisa pozivom da održi govor u kraljevu počast na svečanoj zadušnici u katedrali. Uskoro je dobio još dvije takve prilike, prvi puta u čast krunidbe Alberta Habsburškog i ponovo, godinu dana kasnije, prigodom Albertove smrti. Upravitelj škole, poznata dodvorica, znao je što se od njega očekuje, pa je govor o kralju obilato iskitio osobnim zahvalama knezu i pohvalama dubrovačkim plemićima koji su se istakli u službi ugarskih kraljeva. U dubrovačkim knezovima i poslanicima, koji su “smjeli sjediti u nazočnosti kralja”, traži svjedoke svoje pohvale vladaru. Još je više nahvalio dubrovačku vlastelu u pogrebnom govoru kralju Albertu, jer njegova kratkotrajna vladavina nije obvezivala na dugotrajno opisivanje različitih podviga. U priču o kraljevom dvoru upleo je Ivana Gondola, Miha Resti i Jakova Georgio, kao svjedoke kraljevih vrlina. Andriju Babalio počastio je kao sudionika obrane Smedereva, a posebno je istakao ugarskog viteza Ludovika Gozze, kojeg je kralj Albert obdario zlatnim ostrugama i mačem, kako bi potvrdio njegovo viteško dostojanstvo.⁶⁰ Nakon smrti kralja Matije Korvina, na zadušnici je govorio Ilija Crijević, posvećujući najveću pažnju kraljevim ratničkim, tjelesnim i duhovnim vrlinama i hvaleći njegovu renesansnu širinu. Taj pohvalni govor, sastavljen po svim pravilima renesansne retorike, s mitološkim repertoarom i pričama iz antičke povijesti, pokazuje još jednom da su takve prigode bile prije svega dubrovački društveni događaj s planiranim učinkom. Govornik je iskazao čast nazočnoj vlasteli i nije zaboravio spomenuti događaj kad je Matija povratio krunu od cara Friedricha, čemu su i Dubrovčani pridonijeli znatnom svotom novca. U Crijevićevu govoru, više nego u ranije spomenutima, očituje se iskreni osjećaj straha od turske opasnosti nakon nestanka tog mititelja kršćanstva i zaštitnika Dubrovnika.⁶¹

Pogrebi pripadnika i pripadnica vlastele bili su jedna od najvažnijih prigoda izravnog staleškog isticanja, lišenog političke poruke kakvu su nosili blagdani državnog kalendara i posjeti velikodostojnika. Kako državne, tako i privatne formalizirane prigode podliježu ceremonijalu, dakako, s drugačijim značenjem. Zbog usredotočenosti izvora na kolektivno, javno ponašanje, mnogo se manje može reći o značenju rituala u privatnom životu, pa su podaci koji sežu u to područje tim dragocjeniji. Zadušnica plemiću jest, kao i vjenčanje, negdje između javnog i privatnog, tako da se u tim prigodama isticao i rod i stalež. Ne treba također zaboraviti vjerski značaj pogrebnih obreda kojima kršćanska zajednica ispraća svog člana. Svi su se ti elementi ispreplitali u pogrebnom ritualu. Pokopi vlastele bili su svečaniji od pučanskih, ali nije bilo propisa koji bi bogatim pučanima zabranjivali jednaku svečanost i raskoš. Razlika je ipak

⁵⁸ “*Prima pars est de faciendis exequiis pro domina regina antiqua Ungariae, viam universae carnis ingressa et Jadre sepulta.*” Ref. XXVII, 24’. *Prima pars est quod fiat solemnis processio et cantetur missa cum gaudiis debitis propter litteras serenissimi domini regis Karoli, continentis eius coronacionem de rege Ungarie: et quod detur libertas domino rectori cum suo minori consilio et consilio rogatorum de expendendo de avere comunis ad honorandum nuntium qui dictas litteras nobis portavit.* Ref. XXVI, 136’. Matković, Prilozi, 209-211. N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb, 1976, 653-658.

⁵⁹ PAD, Lettere e commissioni, XXVII.1, Lettere di Levante (Lett. di Lev.), XII, 73’, 74’, 75, 75’.

⁶⁰ Ph. Diversis, Oratio in funere Sigismundi regis, 20. I. 1438; Oratio in laudem Alberti regis, 26. II. 1438; Oratio in funere Alberti regis, 7.XII. 1439., u: Situs aedificorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytiae civitatis Ragusii, PAD, bez signature, 180-201, 202-233, 233-260. Cons. Rog. VII, 107’.

⁶¹ D. Nevenić Grabovac, Posmrtni govor kralju Matiji Ilija Lamprice Crijević, Živa antika, XXVIII, 1978, 274-284. Cons. Rog. XVII, 101’.

bila vidljiva, jer su si vlastela mogla priuštiti više raskoši, a osim toga, njihov su posljednji ispraćaj uzveličavali svi pripadnici plemićkog staleža, pa i sam državni vrh. Plemići su pribivali i pučanskim pogrebima, ali u svojstvu privatnih osoba i bez obveze. Pokojnika su u otvorenom lijesu nosili njegovi vršnjaci. Za lijesom je, po obavezi, morao hodati knez, u crnoj togi. Ako je bio bolestan, zamijenio bi ga najstariji član Maloga vijeća, sa svim kneževskim insignijama. Iza kneza slijedili su rođaci, u crnim ogrtačima, dvoje po dvoje, a za njima ostala vlastela, prvo muškarci, pa žene. Prema Anonimovom opisu i konji su bili pokriveni crnim pokrovom, a u znak tuge pobodena su tri koplja ispred odra. Svečanom ugođaju pridonosile su i bratovštine čije se sudjelovanje plaćalo. Krajem 15. stoljeća i crkveni velikodostojnici počeli su tražiti novčanu naknadu za prisustvovanje pogrebima, pri čemu je svako dostojanstvo imalo svoju pristojbu. Tijelo pokojnika bilo je izloženo za vrijeme mise i počašćeno užezanim svijećama na svakom oltaru. Nakon pokopa muškarci su odlazili u žalobnu kuću. Redosljed ulaska i izlaska iz crkve u kojoj se služila pjevana zadušnica, morao se strogo poštovati. Žene nisu bile nazočne misi niti pogrebnim govorima, već su odlazile žalovati u drugu kuću, u skladu s mediteranskim običajem razdvajanja muškaraca i žena u javnim prigodama.⁶² Kada bi knez umro u službi, obred je bio mnogo svečaniji. Rijetko se događalo da smrt zatekne vlastelina upravo na kneževskom položaju, jer se, s obzirom na kratkotrajnost službe, lako mogao izbjeći izbor bolesnih i slabih osoba. No, ako bi se dogodio iznenadan slučaj, bila je je to uvijek prestižna staleška prigoda. Uz odar kneza izlagali su se znakovi njegova dostojanstva, viteške oznake koje su knezovi nasljedno nosili po odredbi kralja Sigismunda. Tijekom pokopa zvonilo je zvono Velikog vijeća, a vrata grada bila su zaključana. Ako je knez bio pokopan u dominikanskoj crkvi, dominikanci su tijekom osmine dana čitali misu u kapeli dvora, jednako tako i franjevci, ako je za ukop bio odabran njihov samostan.⁶³ Izabrani govornici držali su nadgrobno slovo u čast pokojnika. Više nego u govorima u smrt kralja, nadgrobna slova vlasteli pružala su priliku za isticanje staleža i struktura vlasti. Svaki govornik počinjao je časteći nazočnog kneza i senatore, da bi potom pohvalio pokojnika i njegovu rodbinu. Opće mjesto takvih prilika jest da se više govorilo o živima, a manje o pokojniku. U skladu s humanističkom modom, govornici su recitirali nadgrobne epigrame i natjecali se u rječitosti i poznavanju antičkih pisaca i filozofa.⁶⁴

Ceremonijalni prijem stranih velikodostojnika bio je izuzetno važan čimbenik u diplomatskim odnosima. Svim pitanjima vezanim uz dolazak stranih uglednika pristupalo se s velikom ozbiljnošću, jer je ceremonijal predstavljao zajednicu pred strancima i pred pukom. Stigavši u grad, predstavnici stranih država i vlasti, moćnici i vladari, morali su vidjeti jedinstvo grada i hijerarhiju odnosa, a to se moglo postići samo formaliziranim ponašanjem, koje je postalo glavnim sredstvom diplomatske komunikacije. Prije svega, nitko nije mogao doći u grad bez dopuštenja vlade. U vijećima se prethodno raspravljalo o mogućim implikacijama posjeta, osobito kad se radilo o slavenskim vojvodama i plemićima. Takve su posjete mogle biti opasne za sigurnost grada ili nezgodne glede odnosa s drugim silama. U opreznoj dubrovačkoj diplomaciji taj je

⁶² Diversis, *Opis Dubrovnika*, IV, XVIII, 64. Anonim, 17. Cons. Maius, XVI, 104'-105; XVII, 39. Cons. Rog. XXVI, 185-186; XXVII, 136; XXX, 21. Usporedi: D. Herlihy, *Women and the sources of medieval history, The towns of northern Italy*, in: *Medieval Women and the sources of medieval history*, ed. Joel T. Rosenthal, Athens and London, 1990, 135.

⁶³ Razzi, *La storia*, 122-125. Luccari, *Copioso*, 160. *Liber croceus*, ca. 121.

⁶⁴ Georgius Benignus, *Oratio funebris habita pro magnifico et generoso senatore Junio Georgio patritio Rhagusino in aede Divi Francisci XIII. Cal. Martias MCCCCLXXXVIII*, Bogišićeva biblioteka u Cavtatu, Ink. 5, a2r-a6r. Aelius Lampridius Cervinus, Sigismondo Georgio, philosophiae professori salutem, u: Georgius Benignus, *Oratio funebris*, a1r. Isti, *Epigramma Iunio Georgio*, a1v. Karoli Putei *Epigramma in Iunium Georgium*, u: Georgius Benignus, *Oratio funebris*, a1v. D. Nevenić Grabovac, Ilija Lamprice Crijević, *Posmrtni govor svojem ujaku Juniju Sorkočeviću*, *Živa antika*, XXVII, 1977, 1, 231-262. Ista, *Oratio funebris humaniste Ilije Crijevića dubrovačkog pesniku Ivanu (Dživu) Gučetiću*, *Živa antika*, 24, 1974, 1-2, 333-364. Ista, *Ovenčani pesnik Ilija Crijević drži posmrtno slovo Dubrovkinji Pavli Džamanjić*, *Živa antika*, XXX, 1980, 205-216.

argument bio odlučujući, ali i to se moglo izbjeći pažljivo planiranim protokolom i odgovarajućim opravdanjem pred trećom stranom. Ako je posjet bio odobren, vlada je slala svoje predstavnike koji su s dotičnim velikodostojnikom morali utvrditi točan itinerar i vrijeme njegove posjete. Ako bi prijem bio odbijen, našli bi načina da se časno izvuku, pod nekom izlikom. Počasti iskazane uglednom gostu bile su izraz štovanja njegova dostojanstva, ali su istodobno očitovale identitet grada. Ovisno o položaju gosta, protokol se mijenjao. Znalo se tko će ga i kako dočekati, da li u luci ili na moru. Što se dalje išlo ususret gostu i što je viši bio rang magistrata koji su ga dočekivali, čast je bila veća. Uglednici su mogli biti smješteni u knežev dvor, nadbiskupsku palaču, samostane, hercegovu palaču, privatne stanove vlastele i građana, već prema svome statusu, zaslugi i odluci dubrovačke vlade. O tome su ovisili i darovi.⁶⁵

Vlada je osobito pomno vodila računa o svakoj prilici za demonstraciju odanosti ugarskoj kruni koja je Dubrovniku omogućila suverenitet u zavjetriini svoje zaštite. Ugarski su kraljevi dobivali u Dubrovniku sve časti i u trenucima koji nisu bili trijumfalni. Kad se poraženi Sigismund vraćao 1396. iz Nikopolja, dubrovačka vlastela su ga primila podanički, kao vrhovnog vladara. U luci ga je dočekao knez sa Senatom, noseći ključeve grada. Počasćen tom odanošću, kralj je odmah vratio ključeve knezu, iskazujući tom gestom priznanje posebnog položaja Dubrovnika među gradovima ugarske krune. Štoviše, učinio je kneza Marina Resti vitezom zlatne ostruge i darovao mu zlatan lanac, par zlatnih ostruga i sablju. Po kraljevoj odredbi, ta je čast prelazila na sve buduće knezove. Sigismund je te godine proveo Božić u Dubrovniku, počasćen stalnom pratnjom najuglednijih plemića, stanujući u dvoru. U Ugarsku je, uz ostale darove, ponio djelić jedne od najljubomornije čuvanih relikvija, čudesne pelenice djeteta Isusa.⁶⁶

Velikaši iz zaleđa u različitim su prilikama dolazili u Dubrovnik i bili su različito primani, ovisno o njihovoj trenutnoj moći i položaju i odnosu prema gradu. Pritom se posebno pazilo da počasti njima iskazane ne bi zasjenile dostojanstvo vlastele i Republike. Resti izravno formulira učinak tih rituala primjedbom o Slavenima iz zaleđa kojima je važna vanjština i kojima treba pokazati moć da bi se zadobilo njihovo poštovanje.⁶⁷ Vlada je primala i one koji su dolazili u nevolji, tražeći zaštitu i iskazivala im sve formalne počasti koje su im pripadale, s time da se našlo načina kako kroz protokol izraziti blagonaklonost ili bahatost, ovisno o političkom trenutku. Časteći strane velikodostojnike, znali su ih istodobno stavljati na distancu. Detalji su u tome neobično važni, jer točno označavaju položaj posjetioca i odnos zajednice prema njemu. Izostanak neke ceremonijalne počasti također je imao svoje značenje i proračunato se koristio za određeni učinak. Na vrhu ljestvice počasćenih stajali su oni koji su omogućili realizirati jedan od glavnih ciljeva dubrovačke vlasti, to jest proširenje teritorija. Jedan od najsvečanijih dočeka priređen je Sandalju Hraniću 1426. godine, u znak zahvalnosti zbog stjecanja Konavala. O tom značajnom događaju za Dubrovnik pripovijeda Resti, spominjući kako je vojvoda primljen sa štovanjem, a vlastela se pokazala otmjenima. Sačuvano je i obilje podataka u zapisnicima plemićkih vijeća.⁶⁸ Ceremonija je započela već na galiji na kojoj su vojvodu čekali plemići odabrani za njegovu pratnju. Svaki je detalj bio predviđen, pa je Senat naputio šestoricu vlastele kako će dočekati vojvodu sa brigantinom, praćeni brodicama lokalnog stanovništva. Savjetovali su im i što će govoriti putem do grada. Kao znak počasti koji se davao rijetkima, ponudili su mu

⁶⁵ Anonim, 28-29. Liber statutorum VIII, 70.

⁶⁶ Ref. XXX, 46', 93'-96, 136-140, 149'. Ragnina, 241. J. C. Engel, Povijest Dubrovačke Republike, Dubrovnik 1922, 86-87. Matković, Prilozi, 214. Tadić, Promet putnika, 154-155.

⁶⁷ Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484), ed. N. Nodilo, MSHSM, 25, Zagreb 1893 (Resti), 170.

⁶⁸ Resti, 230.

smještaj u “palači vlade”, iako je vojvoda imao svoju palaču u Dubrovniku. Unaprijed je pripremljen dostojni namještaj, oprema za stol i birane namirnice, a troškovi časćenja bili su neograničeni.⁶⁹ Zbog većeg sjaja ispred kuće koju je odabrao za stanovanje i ispred dvora, načinjen je svod ukrašen zlatnim zvijezdama. Plemići iz pratnje, knez i izabrani članovi Maloga vijeća morali su ručati i večerati s vojvodom, a ako bi odbili odazvati se, morali su platiti 25 perpera. U procesiji za svetoga Vlaha Sandalja je stajao knezu s desna i imao je čast izabrati između ponuđenih kandidata jednog plemića koji će čuvati izložene relikvije. Štoviše, bilo je predviđeno da i on sam može biti izabran među četvoricu čuvara relikvije, budući da je nosio čast dubrovačkog plemstva. Ceremonijal prilikom procesije otkriva težnju da se vojvodi iskaže najveća počast, bez zadržke primjetne u drugim slučajevima. Koliko je to bila promišljena diplomatska igra, pokazuje odnos prema vojvodinoj pratnji koja bila pod nadzorom i nije smjela u većem broju ulaziti u grad. Na oprez se nije zaboravljalo, pa je straža pojačana u tolikoj mjeri da je u gradu i oko grada boravilo petstotinjak naoružanih ljudi iz dubrovačke okolice. Plemići koji su im zapovijedali imali su ovlaštenja kao da su kapetani rata. Dubrovčanima je bilo zabranjeno obratiti se vojvodi bilo tužbama bilo uvredama.⁷⁰ Primjer odnosa dubrovačke vlade prema Đurđu Brankoviću rječito pokazuje kako se ritualom ugošćivanja iskazivala promjena odnosa u skladu s promjenom okolnosti. Despot je prvi puta došao u Dubrovnik 1426. godine, kada su nade u uspjeh njegova otpora turskoj navali bile još žive. Knez i vlastela dočekali su ga slično kao Sandalja Hranića, sa sviračima, gozbama, počastima i skupocjenim darovima. Uzdanje u despotovu zaštitu i štovanje njegova dostojanstva, iskazano je velikom počašću: knez mu je ustupio svoj stan u dvoru. Drugi puta je despot stigao u grad 1440. kada se njegov položaj već ljuljao, što je utjecalo i na prijem. Ovoga puta knežev dvor nije bio na listi ponuđenih konačišta. Despot je mogao birati između nadbiskupske palače i dviju plemićkih kuća. Njegovoj je pratnji osigurana hrana i vino, ali je otkazana velika gozba, koju su senatori planirali načiniti u dvorani Velikog vijeća za despota i uglednu dubrovačku vlastelu. Dokidanjem počasti, vlastela su jasno pokazala promjenu političkog stava i formalno stavila despotu na znanje do koje mjere može na njih računati. Pred Turcima su prikazali taj prijem još skromnijim nego što je bio. Treća despotova posjeta 1441. godine, prošla je bez svečanog dočeka na rivi, a konačište mu je ponuđeno u pučanskoj kući. Odobrili su mu dulji boravak u Dubrovniku, ali uz ograničenja i bez počasti. U zalog starog savezništva omogućili su mu bijeg o svom trošku. Suprotno tom oprezu, na turski prigovor čvrsto odgovaraju da u slobodnu zemlju može svatko doći. “I mnogo se puta dogodilo da su se u Grad sklonili gospodari, velikaši i vlastela koji nisu nikada mislili da će i takva potreba doći, jer Bog raspolaže ljudima i gospoštinama kako se njemu sviđi.”⁷¹ Kroničari pričaju da je i sam sultan bio iznenađen ovakvim držanjem Dubrovčana, no ono nimalo ne iznenađuje. Jednako su tako, doduše u manjoj opasnosti, senatori odgovorili i bosanskom kralju, odričući mu pravo da im određuje koga će i kako primati u svome gradu koji je slobodan i svakome otvoren. Dubrovačka vlada bila je uvijek vrlo oprezna u međunarodnim odnosima, osobito prema Turcima, ali upravo zato da bi slobodu grada i vlast svoga staleža mogla očuvati netaknutom. Unatoč diplomatskom uzmicanju pred turskim pritiskom, u izgradnji mita je slučaj dočeka despota Đurđa postao metaforom čuvanja vjere, dobrote, ali i razboritog odlučivanja. Uklopio se u

⁶⁹ Kad se radilo o ceremonijalnim prigodama, inače štedljivi dubrovački vijećnici, nisu žalili troška. U zakonima protiv raskoši nema niti spomena o ograničenju tih troškova.

⁷⁰ Codex diplomaticus III, 404-405; VI, 389-392, 542-543. Ref. XXXII, 132. Cons. Maius, III, 125'. Cons. Maius, III, 101'. Cons. Rog. III, 276, 279'-281', 284-285, 288; V, 126'. Tadić, Promet putnika, 42, 44-45, 114-117.

⁷¹ Ragnina, 253. Resti, 284. Luccari, Copioso, 93. Cons. Maius, III, 123, 125'. Cons. Minus, IV, 29', 31'-32, 34-36; VIII, 184'. Cons. Rog. VII, 170'-172, 178'-180'. Lett. di Lev. XII, 192-192'; XIII, 39-39'. Tadić, Promet putnika, 72, 75-85.

sliku Dubrovnika kao utočišta prognanih i isticao vrlost vlastele koja drže riječ i čuvaju čast grada.⁷² Očuvanje prava azila značilo je očuvanje i potvrdu suverenosti, pa ga je vlada branila i kad im je nazočnost nekih osoba bila neugodna.⁷³ Šezdesetih godina, kad je postalo jasno da promjene na Balkanu nisu privremene, izbjegli velikaši primani su s velikim oprezom i tajnovitošću ili su odbijeni, zbog opasnosti koja bi zbog toga mogla zaprijetiti gradu. Jedino je Skenderbeg i dalje mogao računati na svečani doček, jer ga je papa smatrao prvim borcem protiv nevjernika.⁷⁴ Kako su odnosi s Turcima nužno postajali bliskiji, turski su izaslanici i velmože bivali svečanije dočekani. Ugledni Turci boravili su u Dubrovniku kao kneževi gosti, a o njihovom boravku brinulo je Malo vijeće. Posebne kuće uređene za njih bile su i počast i način nadzora. Turski emini dugo su boravili u gradu i skupljali obavijesti, pa se na njih pomno motrilo. Posebne su mjere bile nužne i zbog nepoželjnih reakcija vlastele i građana, neprijateljski raspoloženih prema Turcima.⁷⁵

Istančanost dubrovačkog ceremonijala opetuje se na novi način u pripremi dočeka hercega Stjepana, desetak godina prije negoli će zavojštiti na Dubrovnik. Opasni vojvoda nije smio boraviti u dvoru, ali je bilo predviđeno da dva puta bude pozvan onamo na večeru s vlastelom. Počast je ujedno bila i pouka, jer se kneza mislilo zadiviti raskošju dvora, jednako kao i dostojanstvom dubrovačke vlastele. Bilo je predviđeno da će knez biti pozvan na sjednicu Velikoga vijeća, kako bi se pokazala uznositost vijećnika i ustrojstvo vlasti. Slutnja sukoba je već postojala, pa su straže u gradu unaprijed pojačane, a počasna pratnja imala je biti osiguranje od mogućih izgreda. Čini se da je vojvoda i sam shvatio dvojako značenje poziva, jer nije niti došao u grad nego je ostao u Dračevici.⁷⁶ Tijekom rata s hercegom Stjepanom, u Dubrovniku je primljen njegov sin i protivnik, Vladislav. Senat je izdao upute o dočeku, ne previše svečanom niti raskošnom. Posebna je pažnja posvećena vojnoj zaštiti stonskog područja kojim je prolazio, jer “ne bi bilo dobro i na čast naše *signorie* da naša zemlja u takvoj prilici ne bude što bolje osigurana”. Vojvodini ljudi nisu smjeli doći do Stona, već su morali ostati na Pelješcu. Strah od nereda i pljačke za boravka stranaca na području Republike, uvijek je bio prisutan. Dolazak stranih moćnika s vojnom pratnjom mogao je biti opasan. Zbog toga je ceremonijal nerijetko bio diktiran mjerama osiguranja više nego počastima. Posjetioci su i sami bili svjesni toga, ali je forma ceremonijala obavezivala i njih. Svečanost prijema mogla je biti sasvim neiskrena, ali je forma ipak nosila svoje značenje.⁷⁷

Svi spomenuti svečani dočeci i počasti, blijedi su prema jednom koji je bio pomno pripremljen, ali se nije ostvario. Nakon pada Bosne, kršćanske sile planirale su akciju oslobađanja čije je sjedište imalo biti u Dubrovniku. Vlastela su provela čitavu tu godinu u velikom strahu, što se čita među redovima zapisnika vijeća. Zamisao da bi nezaštićeni grad trebao postati glavnom bazom vojnih operacija protiv Turaka pojačavala je tjeskobu i osjećaj nesigurnosti nakon korjenite promjene u zaleđu. Uz to, čule su se glasine da velika turska vojska ide na Dubrovnik. Unatoč tome, duhovnog vođu te akcije, Pija II, koji se u Dubrovniku htio sastati s glavnim turskim protivnicima Skenderbegom i kraljem Matijom Korvinom, vijećnici su planirali veličanstveno primiti i počastiti. Papina

⁷² Razzi, 56. Nevenić Grabovac, Ilija Lamprice, 250. Cons. Maius, VI, 50, 51-51'. Cons. Min. VIII, 192'. Cons. Rog. VII, 193, 208'-209, 211. Lett. di Lev. XII, 201, 213-218; XIII, 39-39'.

⁷³ Iako u strahu od papine reakcije, senatori su 1512. primili Soderinija sa svim počastima. Razlog tome bilo je čvrsto opredjeljenje za republiku, a protiv samodržačke vlasti jedne obitelji. Zato su Lorenzino de Medici, političkom izbjeglici 1537. godine, hladno otkazali gostoprimstvo na dubrovačkom području. J. Gelčić, Piero Soderini profugo a Ragusa. Memorie e documenti, Ragusa 1894, 27-28. Slično: Tadić, Promet putnika, 108-109, 208-210, 212.

⁷⁴ Cons. Rog. XVI, 99-99', 164, 173-174', 195', 199, 203'; XVII, 5, 6', 8', 14, 28, 37, 47-47', 49-49'.

⁷⁵ Božić, Dubrovnik, 52. Lett. di Lev. X, 191-193, 199'-200. Cons. Rog. III, 262; VI, 18; IX, 223'; XIX, 4-4', 5', 6', 7; XXVIII, 152', 258, 283'; XXIX, 77, 90', 162. T. Popović, Turska i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1973, 31-67.

⁷⁶ Cons. Rog. VII, 150-152, 153-161; XIII, 13'. Tadić, Promet putnika, 119-132.

⁷⁷ Cons. Rog. XIII, 154'-155', 179.

iznenadna smrt u Ankoni spriječila je najveću svečanost koju je Dubrovnik u 15. stoljeću vidio. Da su njegove lađe zaplovile prema drugoj obali ususret bi im krenule sve barke iz Gruža, Rijeke, Vrbice, Lozice, Zatona i samoga grada, okićene zastavama i maslinovim granama, i, kako kažu zapisi, “s povcima i drugim znakovima slavlja”. Kod Kalamote bi Svetog Oca dočekali knez i vlastela u dvjema svečano urešenim barkama, te “morska procesija” u kojoj je po naredbi Senata, imao sudjelovati sav dubrovački kler. Sišavši s broda, papa bi prolazio gradom očišćenim, posutim cvijećem, kaduljom i drugim mirisnim travama, te zastrtim tkaninama, na putu do samostana Male braće, gdje mu se spremalo konačište. Papa ne bi hodao već bi ga nosili u nosiljci nitko drugi nego knez i članovi Maloga vijeća, dok bi senatori nosili suncobran od zlatnog brokata. Za njima bi stupao kler pjevajući himne, praćen povorkom Dubrovčana. Knezu i njegovim vijećnicima odobreno je u Senatu 2000 perpera za čašćenje pape i njegove pratnje. Trošak je bio velik, ali se računalo i na zaradu, jer su odredili cjenik za prijevoz bogatih križara. Napuci Vijeća umoljenih otkrivaju koliko je sudjelovanje u ovoj svečanosti bilo prestižno pitanje za vlastelu i s koliko su se žara borili za više mjesto u hijerarhiji zaduženja. Pučani nisu sudjelovali u pripremama, jer je to bila počast koju su vlastela pridržala sebi. Ovu su priliku iskoristili za svoju stalešku i pojedinačnu promociju. Dužnosti su raspodijeljene prema kriteriju službe, ugleda i dobi. Uz kneza i Malo vijeće, za pripreme su izravno imenovana pedesettrojica plemića, a ostali su sudjelovali kroz svoje službe ili kao promatrači, ako nisu imali sreće. Prokurator svete Marije brinuli su o uređenju luke, dvojica poslanika otišla su u Ankonu dogovoriti detalje, trojica su brinula za opremu papina konačišta potrebnim namještajem, a upravnicima suknarskog obrta povjerena je nabavka tkanina za pokrivanje ulica od najboljih suknara. Kapetani i ladanjski knezovi morali su skupiti hranu i piće od seljaka i poslati je u grad. Mladi plemići imali su neprestizhne dužnosti. Morali su naći barke i veslače u čitavom dubrovačkom kraju i držati pojačanu noćnu stražu za sve vrijeme papina boravka. Najveća je jagma bila za izbor među desetoricu pratilaca Svetog Oca i dužda, uz kneza i Malo vijeće. Mnogi uglednici među vlastelom morali su se odreći te žuđene pozicije, no Senat je nastojao da makar najjači rodovi budu ravnomjerno zastupljeni, preporukom da se izbjegne imenovanje dvojice iz istog roda. U uzbuđenju nisu zaboravljeni politički važni detalji duždu za smještaj nije dodijeljen niti dvor, niti bilo koja od uobičajenih palača, nego je određeno da će se za njega urediti “dvije od najboljih kuća”. Njegovo mjesto u procesiji bilo je iza papine nosiljke, dakle iza kneza, Malog vijeća i senatora sa suncobranom. U vrijeme kad je mletački Stato da Mar bio učvršćen u Dalmaciji, dubrovačka su vlastela govorom rituala namjeravala ponosno poručiti duždu da je njihov grad slobodan, a oni sami samostalni vladavci. Iskrsnim senatorima nije izmaklo da bi pojedinci među vlastelom mogli doći u iskušenje i narušiti jedinstvenu stalešku frontu, pa su, prijeteći zatvorskom kaznom i popriličnom globom, strogo zabranili pojedincima da, izravno ili preko posrednika, traže od pape mjesto kapetana ili patrona križarskih galija. Diplomatski oprez očituje se i u odluci da na slijedećoj sjednici Velikog vijeća treba objaviti da se nitko od vlastele ne smije usuditi govoriti protiv pape, njegovih vojnih planova i križarske vojske. Opće raspoloženje vijeća bilo je čitave te godine sasvim protivno bilo kakvim vojnim akcijama, no to se nije smjelo očitovati u ovoj svečanoj prilici, dočeku prvog biskupa kršćanstva. Svečanost je, stjecajem okolnosti, ostala samo u odlukama vijeća i nije doista počastila papu, kardinale, dužda, vlastelu, niti je zadivila dubrovački puk i pridošle križare. No, iako papirnat, ona ostaje manifestom kršćanske vjere i odanosti papinstvu, a također i dubrovačke državnosti i društvene pozicije

vlastele.⁷⁸

U Dubrovniku se u petnaestom stoljeću dogodilo konačno stapanje srednjovjekovnog mentaliteta u potpunosti prožetog vjerskim osjećajem, s novim osjećajem domoljublja i političke svrhovitosti. Zato su tradicionalni rituali i znakovi identiteta bili toliko značajni za novu aristokratsku ideologiju. Upravo je u doba humanizma, pod utjecajem opće afirmacije svjetovnih vrijednosti i razvoja političke teorije, ali također i zbog konkretnih okolnosti političkog života Republike, došlo do razumijevanja i svjesnog korištenja rituala u manipulaciji zajednicom. Simboli i geste srednjovjekovnih rituala, crkvene svečanosti, relikvije i blagdani koriste se u novu svrhu, obogaćeni novim elementima i zaokružuju mit o Republici. To je vrijeme kada i drugdje rituali iz crkava izlaze u javni gradski prostor i legitimiraju svjetovne djelatnosti, institucije i vrijednosti.⁷⁹ Dubrovačka je vlast držala posvemašnju kontrolu nad kultom svetoga Vlaha i kultom relikvija koje je pretvorila u sveti temelj države i poretka. Vlastela su koristila vjerske vrijednosti blagdana i svjesno ih dopunjavala svjetovnom svrhom. Brzo su shvatili da su prestižne ceremonije izvanredan instrument moći. Zbog toga su nevoljko dopuštali pučke svečanosti, jer su one mogle nositi nepoželjne poruke.⁸⁰ Propisani ritual stvarao je ljestvicu vrijednosti kod dubrovačkog puka i pružao mogućnost iskaza osjećaja građana o odnosu njihova grada prema vanjskom svijetu. Na taj način ostvarena je osobita gradska uljudba i usadena vizija jedinstvene zajednice. Kolika je bila snaga tih predodžbi, pokazuje činjenica da su se pojedini rituali održavali i kada su ostali bez stvarnog sadržaja. Laude ugarskome kralju pjevale su se još čitavo stoljeće nakon nestanka samostalne ugarske kraljevine, a procesija svetoga Vlaha čuvala je simboliku Republike kad je više nije bilo. I kad je nestalo stvarne političke moći vlastele i njihove Republike, ostale su forme, simboli i običaji i ta je tradicija ugrađena u identitet kasnijih vremena, donoseći im tragove izgubljenih značenja.

Summary

The Political Aspect of Public Rituals in Humanistic Dubrovnik

Rituals are closely linked with political ideology and government activities. State protocol, liturgical ceremonies, even folk events, have a political note and communicate messages from the authorities, reinforce the established order, and homogenize the community. The use of traditional symbols, primarily religious, makes the rituals effective and implies that the government is sacrosanct and God-given. Dubrovnik state ceremonies were an outstanding example of political design. They were finally constituted in the 15th c. with the independence of Dubrovnik, and under the influence of humanistic political theory. The cycle of religious ceremonies, which were linked with secular, i.e. political values, formed the backbone of ceremonial life geared at strengthening the community and upholding the social order. Other occasions, like electing the Rector, receiving foreign dignitaries, seeing off ambassadors, requiems for Hungarian kings, funerals of the nobility, were on the same line of political thought. The carefully organized and fixed system shows how important these rituals were for the aristocratic ideology and communal homogeneity.

⁷⁸ Cons. Rog. XII, 169; XVIII, 35, 53', 56-59, 63, 89. Cons. Maius XII, 169. Cons. Min. 16, 142-142'. V. Lisičar, Program dubrovačkog Senata za doček pape Pija II (1464), Croatia sacra 3, 1933, 97-109.

⁷⁹ Muir, Civic, 6, 301. Trexler, Public Life, 281.

⁸⁰ Cons. Maius, X, 233; XIV, 115'. A. Cvitanić, Lastovsko statutarno pravo, u: Lastovski statut, Split 1994, 150. Zabrane maskiranja i pučkih igara donešene su 1499, 1505, 1512, 1514, 1525, 1537, 1545, 1548, 1549, 1550. M. Foretić, Marin Držić i kazališni život renesansnog Dubrovnika, Zbornik radova o Marinu Držiću, Zagreb 1969, 233-234. Usporedi: Klapisch Zuber, Braunstein, Florence et Venise, 1114. Trexler, Public Life, 277. Muir, Civic, 158-179.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

29

ZAGREB

1996.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3

tel.: 385 (0)1 6120 150 fax: 385 (0)1 6156 879
385 (0)1 6170 685

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Stipe BOTICA

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
ENGLISKI JEZIK:**
Nikolina JOVANOVIĆ

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u veljači 1997. godine